

ШТОМЕСЯЧНЫ
НАВУКОВА-ПЕДАГАГІЧНЫ
ЧАСОПІС

Народная Асвета

СТРАТЕГІЯ РАЗВІЦЦЯ

ЗАСВАЕННЕ ІНАВАЦЫЙНАГА ПЕДАГАГІЧНАГА
ВОПЫТУ: САЦЫЯКУЛЬТУРНЫЯ ПЕРАДУМОВЫ

АДМІНІСТРАЦЫЙНЫ ПАРТФЕЛЬ

ПЕДСАВЕТ «СУЧАСНЫ ЎРОК ЯК СІСТЭМА»

ПЕДАГАГІЧНАЯ АСАМБЛЕЯ

ДА МІЖНАРОДНАГА ДНЯ РОДНАЙ МОВЫ

ЭНЦЫКЛАПЕДЫЯ

«ШКОЛЫ БЕЛАРУСІ»

СЕМІНАР-ПРАКТИКУМ «АКТЫЎНЫЯ
ПРЫЁМЫ РАБОТЫ З ТЭКСТАМ»

БАЦЬКОЎСКІ СХОД

ЯК СУПРАЦСТАЯЦЬ АГРЭСІІ?

2
2021

АСАБЛІВАСЦІ ФУНКЦЫЯНАВАННЯ АД'ЕКТЫЎНЫХ ПАРАЎНАННЯЎ У ТВОРАХ УЛАДЗІМІРА КАРАТКЕВІЧА

Лінгвістычныя назіранні



В. І. Іучанкаў.

загадчык кафедры медыялінгвістыкі і рэдагавання БДУ,
доктар філалагічных навук, прафесар

У прозе У. Карапкевіча шырока распаўсюджаны парапнанні, выражаныя прыметнікамі (ад'ектыўныя), якія харектарызуюць, дэтэрмінуюць, кваліфікуюць прымету прадмета парапнання. Інтэграцыя суб'екта і аб'екта парапнання адбываецца па прымеце прадмета ў статычным стане. У ад'ектыўных кампаратывах прадметы парапнаваюцца з дапамогай прыметніка, да якога адносіцца аб'ект парапнання, працягваючы тым самым харектарыстыку якасці прадмета парапнання.

У творах У. Карапкевіча ад'ектыўная парапнанні (далей – АП) ужываюцца са злучнікам як (86%), а таксама са злучнікамі бы, быццам, нібы (7%). Прыметы, якасці У. Карапкевіча перадае парапнаннямі рэальнай мадальнасці, верагодна, па той прычыне, што ад'ектыўная прымета мае не эвалюцыйны, не дынамічны харектар, а з'яўляеца, паводле акадэміка А. А. Шахматава, назай уласцівасцей, якасцей, адносін у іх спалучальнасці з назвамі субстанцый, прычым пад адносінамі разумеюць тыя, якія выцякаюць з сутнасці, з прыроды субстанцый.

Харектарызуючы аб'ект, АП перадае яго якасць адносна, праз прыметнікі: «*I яшчэ бачыў я, як чорна-зялёны, быццам тварнню запэцканы, галаморды Пятро...*» (Сів, 168); «*Бледныя, нібы фарфоравыя, ablічы людзей, якія рэдка бачаць сонца*» (К-сы-1, 349).

У залежнасці ад прэсуппозіцыі тэксту тое ці іншае парапнанне разумеецца адназначна. Тому і рэальнасць/ірэальнасць парапнання вызначаецца кантэкстам, які «спрыяе» ўзнікненню тропа. Вялікі стылістычны эффект пры гэтым набываюць індывідуальна-аўтарскія асацыяцыі:

«*Бледныя, як паасткі бульбы ў склепе*» (К-сы-1, 349).

Ад'ектыўная парапнанні ірэальнай мадальнасці ў прозе У. Карапкевіча перадаюцца сінтаксічнымі параметрамі ад парапнальных зваротаў да поўных сказаў. Апошня ў плане камунікатыўнасці больш інфарматыўныя. Яны зафіксаваны толькі тройчы: «*I ўсё адно ўражанне было сапраўды ўразлівым, нібы чалавек падышоў да гушчару і раптам убачыў там разверстую ў рыку пащчу льва*» (ЧзА, 91); «*Здалёк можна было яшчэ заўважыць у парку, лявеi і глыбей, нейкі круглы павільён, а яшчэ лявеi і значна далей – зграбную і вельмі высокую, вузкую цэркаўку на ўзгорку, такую белую і празрыстую, быццам уся яна была пабудавана з сонечнага светла*» (К-сы-1, 45); «*Але яшчэ больш невыносныя, яшчэ больш смяротныя – нібы гэта было апошні раз у жыцці – былі іхнія абдоймы*» (Чаз, 316).

Паводле структурнага афармлення складу парапнальнага звароту вылучаюцца наступныя тыпы:

- 1) парапнальны зварот з апорным словам дзе-прыметнікам: «*Цені ляжалі ў вачніцах і пад*

вуснамі старога, а твар быў чырвоны, быццам абліты польмем і крывёю» (К-сы-1, 23); «Голас быў такі незвычайны, нібы нават трывумфуючы» (К-сы-1, 351); «Чорныя, сабраныя ў шары, плады элеўтэракока, медная лістота вінаграду, шызаватыя, нібы запацелыя, гроны яго» (Чаз, 313). Такія парапаўнаныя канструкцыі выразна падкрэсліваюць прымету суб'екта парапаўнання;

2) парапаўнальны зварот з апорным словам назоўнікам: «Страшнае, бы ў льва з пячоры, рыканне» (К-сы-1, 74);

3) парапаўнальны зварот з апорным словам – прыметнікам. У такіх парапаўнаннях «апорнасць» слова не заўсёды супадае ў граматычных і семантычных аспектах (у адрозненне ад 1 і 2). Ад'ектыўнасць парапаўнальнага звароту і элемента, да якога парапаўнанне адносіцца, дазваляе семантызавацца аб'екту парапаўнання па метафорычным прынцыпе, калі дэннататыўная прымета перадаецца вобразна, характарызуючы прадмет у паслядоўнасці адноснасць/якаснасць, дзе рэлітыўная прымета можа быць якаснай па адносінах да прадмета, але рэлітыўнай у адносінах да прыметы-гіпероніма: «*I, прашываючы гэта, срэбная, нібы з жураўлінага горла, вяла сола труба*» (К-сы-1, 96). У парапаўнанні апорнае слова *жураўлінага* перадае якасць па колеравым аналагу і ў той жа час кваліфікуе па слыхавым успрыманні. У парапаўнанні большай вобразнай нагрузкай валодае прыметнік, таму яно з'яўляецца для тропа апорным, па ім ідзе інтэграцыя суб'екта і аб'екта парапаўнання. У іншых парапаўнаннях яскрава выражана адноснасць прыметы да парапаўнальнага звароту: «*Нейкае зусім цёмнае, нібы асенняе, было неба над паркам*» (К-сы-2, 234).

Ад'ектыўная парапаўнані са злучнікам як паказваюць на тое, што парапаўнанне ўспрымаецца аўтарам як пэўнае, таму прымета ў большасці выпадкаў вызначаецца па яскрава выражанай інтэграцыі прадметаў: «*Сярод усіх Алесь заўважыў адну, маленькую і ладную, як цацка, усю дзіўна падабраную*» (К-сы-1, 54); «*Тварыкі шчыры, жлавы, як у дзіцяці, і вельмі разумны*» (Уш, 7); «...*Насустрач поўным, як вымяя, аблокамі*» (Уш, 7).

Злучнікавыя АП рэальнай мадальнасці перадаюць дакладныя судносіны прымет суб'екта парапаўнання. У іх інтэграцыі аб'екта і суб'екта парапаўнання праходзіць па прымеце; арганізуецца схема: прымета прадмета – прадмет. У складзе кампаратыўнага звязка магчымыя варыянты: 1) як + назоўнік; 2) як + [прыметнік + назоўнік]; 3) як + [назоўнік + назоўнік] і іх развіццёвыя

элементы, напрыклад, як + [наз. + наз. + наз.] і г. д. У адрозненне ад ВП ад'ектыўныя па сваёй структуры не маюць паралельнага члена (*пацалаваў* – як *абудзіў*). Аднак у рэдкіх выпадках паралельны член у ірэальных парапаўнаннях можа быць прадстаўлены канструкцыяй тыпу *цёмнае, нібы асенняе*. Значыць, АП са злучнікам як ствараюць характарыстыку субстантывамі (выключэнне – фразеалагізаваны выраз як *рукой дастаць*: «*Навісла нізкае – як рукой дастаць – лілова-чорнае неба*» (Чаз, 241)). Напрыклад: «...*Прагнія і вечныя, як лёс, чалеснікі печкі, якая кожную раніцу патрабавала ахвяр*» (К-сы-1, 108); «*Натрапілі на азярцо, акружанае высокімі штучнымі скаламі, і таму ціхае і змрочнае, як возера мёртвых*» (К-сы-1, 180); «*Па насціле з лазы пераехалі тоўсты, але ўжо слабы, як мокры цукар, дніпроўскі лёд*» (К-сы-1, 125); «*У аднаго франта вочы былі вялізныя і пукатыя, як у саламандры падземных азёр*» (Дзп, 296).

Нярэдка суб'ект парапаўнання выступае ў тым жа дэннататыўным пазначэнні, што і аб'ект, але з наяўнасцю дыферэнцыяльной відавой прыметы (гэта назіраецца ў ад'ектыўных ірэальных: *неба цёмнае, нібы асенняе > неба цёмнае = неба асенняе > неба = неба*, у вербалых – ён *цмокніу* яе, як *стрэліў* > ён *цмокніу* = ён *стрэліў* > ён = ён).

Структурная схема парапаўнання мае адваротны ўплыў на прыкампаратыўны прыметнік. Напрыклад, замена субстантыва ў першым варыянце (як + наз.) прыметнікам, што магчыма не заўсёды, прыводзіць да знікнення элементаў фармальнага выражэння кампаратыўнасці і з'яўленню эпітэта: «*Сотнямі зніччалі гарачыя, як агонь, наперчаныя біткі*» (Цыг, 95) > *гарачыя, як вогненныя > ліквідаванне больш слабага ў семантычных адносінах слова > вогненныя біткі* = эпітэт. Такім чынам набываецца граматычная якаснасць. Эпітэтацыя з набыццём прыметнікам якаснасці магчыма толькі ў тых словах, якія могуць развіваць граматычную прыметнасць. Напрыклад, слова *цэбар, галінка, сцяблінка* не могуць развіваць ад'ектыўнасць: «*Вялізны, як цэбар, лапай грукніу па стале*» (Цыг, 115); «*Маленькая ростам, худзенькая, танюткая, як галінка, з амаль неразвітымі клубамі і ўбогімі грудзямі... яна была слабай, як сцяблінка пальну на мяжы*» (Дзп, 261). Кантэкстуальная не могуць пераходзіць у прыметнікі слова *капыт*, зямля: «*Мітрапаліт механічна пачаў чытаць, водзячы асалавельмі вачыма за тоўстым, як капыт, пазногцем гайдука*» (Цыг, 94); «*Але найбольш бачны я апошнюю бульбу ў місе, чорны, як зямля, хлеб...*» (Дзп, 248);

«Мужчына дастаў з-за пазухі кавалак хлеба, чорнага, як зямля» (Дзп, 252). У сістэме мовы закладзены магчымасці рэалізацыі індывідуальна-аўтарскага ўжывання АП. З-за немагчымасці ўтварэння ад субстантываў якасных прыметнікаў (у сінхронным зразе) з'яўляюцца парападынні тыпу *танютка*, як *галінка*, г.зн. кампаратыўнасць «прыходзіць» на дапамогу якаснасці. Калі гіперонім і гіпонім АП семантычна блізкі і аднародныя, тады становіцца магчымым набыцце якаснасці трапеічным шляхам: другасная намінацыя выражае якасць (звярыны позірк, мядзведзявы чалавек, жалезны характар). Ва ўтварэнні падобных якасных прыметнікаў дамінуючу ролю адыгрывае трапеічны працэс.

Параадыгма кампаратыўных сувязей АП, якая існуе на ўзору сістэмы мовы, прадвывзначае магчымасць працэсу трапеічнай якаснасці ў любым з выпадкаў выкарыстання парападынні. Магчымасць рэалізацыі такої якасці вызначаецца ператварэннем індывідуальна-аўтарскага ўжывання ў лексікаграфічнае.

АП у прозе У. Караткевіча часам ужываюцца ў шматпрыметнай форме, прыкампаратыўны прыметнік выражаецца некалькімі парападыннімі, звязанымі паміж сабой пазначэннем колеравага аналагу: «Зялёная трава, зялёныя шаты, а ўсё астатніе, як кінцуць вока, белае, як мармур, як цукар, як снег» (К-сы-2, 107). Парападынні-сінонімы ў сігніфікатыўным плане выражаюць градацыю не ў азначэнні якасці колеравага аналага (цяжка сказаць, што бялей: мармур, цукар або снег), а ў асацыяцыйных колькаснага запаўнення, г.зн. градацыйная дамінанта снег дазваляе лагічна вызначыць максімальну аналогію па ступені маштабнай прасторы, становіцца наглядным пераход у якасць. Назіранні над выкарыстаннем прыметніка белы ў прозе У. Караткевіча дазваляюць сцвярджаць аб актыўнасці гэтага колераабазнечэння ў АП. Якасць прыметніка перадаецца распаўсюджвалікамі: снег, сабранае малако, лён, смерць; яе руки; апошні мужык; «Ішоў высокі, уесь белы, як снег, ад валасоў і вусоў да світкі, да белых скуранных поршняў» (К-сы-2, 373); «Асабліва старалася адна, белая, як снег, з ласковымі арэхавымі вачыма» (Чаз, 277).

Рэальныя АП у прозе У. Караткевіча шырока прадстаўлены ў аписаннях эмацыйнальных, асабліва блізкіх аўтару, у якіх ўкладваецца сімвалічны сэнс. Адметнае месца ў іх тэматыцы займае выражэнне пачуццяў пісьменніка, звязаных з роднай зямлёй. Коратка і лаканічна перадаецца гісторыя беларускай зямлі: «Фурман співаў песню, далёкую і даўнюю, як сама

бяздольная прыдняпроўская зямля, што зараз так страшна дранцвела ў снягах» (К-сы-2, 142); «Слухаць працяглыя, як беларускі гора, песні баб на прызбах» (Дзп, 246). Вобразна апісваецца мова народа: «Пад столлю вялізной залы гучала мяккая, як ручайні, пявучая, як голас птушкі, гнуткая і цвёрдая адначасова, лаканічная мова» (К-сы-2, 29). У першых парападыннях аб'екты даюць выражаную ацэнку, набываюць абавульнены сэнс, канцептуальны для твора. У апошнім парападынні максімальная выражаны прагматычны бок супастаўлення прадметаў (мова – ручайні, голас птушкі), дзе значную ролю адыгрывае семантыка прыметнікаў (мяккая, гнуткая, цвёрдая, лаканічная).

Проза У. Караткевіча паэтычная ўспрыманнем свету. Гэта ў пэўнай меры раскрываеца прынцыпамі і прыёмамі пабудовы мастацкага тэксту на ўзору дэннатату і імпліцыту. Таму Караткевіч «прымушае» чытаць свае пейзажы, піхалагічныя замалёўкі, лірычныя пранікненні, далучае чытача да творчага пераасэнсавання. І асаблівую ролю ў арганізацыі такіх стылістычных уздзеянняў выконваюць АП. Функцыянальная прызначанасць іх ролі выражана ў пабудове апісальных харектарыстык. Продуктыўныя ў гэтых адносінах АП, у якіх маецца дадатковая харектарыстыка аб'екта парападынні, якая ўказвае на яго прыметніцтва: «Сцежка спусцілася ў яр, дзе бег ручай з карычневай, як густы чай, водою» (Дзп, 349); «А кара была шурпатая, як музыцкія руки» (К-сы-2, 375). Стылю Караткевіча харектэрна градацыя парападынні ў аписаннях якасці суб'екта парападынні, яна ж назіраецца і ў выразах, калі пісьменнік у рамках аднаго парападынння ўжывае два структурныя варыянты: «І гэта быў самы прыемны пах, дамавіты, як печ, як родная хата, і лепшы за кожны водар на зямлі – не нанюхаўся б і за ўсё жыццё» (К-сы-1, 121). Большай выразнасцю валодаюць парападынні, у якіх аб'ект харектарызуецца не адной прыметай, а некалькімі, прычым аб'ект парападынння можа інтэгравацца суб'ектам па аналогіі формы, індывідуальна-аўтарскіх асацыяцый і заснаваны на працэсе, зваротным увасабленню: «Сама тоненкая, сама стройная, як чазенія» (Чаз, 297); «Сумная і пышчатная, халодная і жывая, як падснежнік» (К-сы-2, 20).

АП у прозе У. Караткевіча афармляюцца не толькі парападынальнымі злучнікамі. Яны могуць выражацца супрацьпастаўленнем з лексічным выразнікам нагадвалі: «І цені белых вадзяных лілій на дне става былі, як заўсёды, чамусыці не круглыя, а нагадвалі разарваныя пальмавыя ліствы» (К-сы-1, 330); пры дапамозе спалучэння

прыслоўя і злучніка, дзе прыслоўе ўносіць дадатковы мадальны ёфект: «*Кругленькая, амаль як бочачка сярэдній велічыні, з пухленькімі ручкамі*» (Дзп, 255); «*А гэта было цікава, бадай як паэзія, хоць і далёка не высакародна*» (К-сы-2, 226); пры дапамозе часціцы *проста*: «*Ну жывы які. Проста ртуць*» (ЧзА, 204).

АП перадаюцца пісьменнікам парапінаніяй ступенню прыметніка. Аднак у зафіксаваным матэрыяле іх вобразнасць мінімальная, яркую выражанаасць яна можа набываць пры сінкраптызме тропа. Напрыклад: «*Зноў яркія колеры. Больш жыццёвяя, чым жыццё*» (К-сы-2, 274). Пар.: «*Зноў стрэл. На гэты раз трошкі гучнейшы за пугу*» (К-сы-1, 222), «*I яичэ міністрэса была кар'ерысткай, больш, чым нават муж*» (К-сы-2, 345).

Пры пабудове ад'ектыўных тропаў У. Караткевіч выкарыстоўвае парцэляцыю: «*Далікатны. Як само каханне*» (Чаз, 315); «*Узгоркі і дрэвы яго глытаюць, і таму звон рэдкі. Як на хайтупрах*» (К-сы-1, 30); «*Яны чорныя, як косць, гэтыя мораныя дубы. Як абгарэлая чорная косць*» (К-сы-1, 11). Сінтаксічна руйнуюцца таксанамічныя сувязі. Гіперонімы інтэгральных прымет парапінанняў *далікатны*, *редкі*, *чорныя* гіпанімічна характарызуюцца за межамі сказа, што дазваляе актуалізацца аб'екту парапінання, а ў апошнім выпадку парцэлятыўная форма мае бінарную сувязь – да прыметніка *чорныя* і субстантыву *дубы*: у першым выпадку стылістычны ёфект дасягаецца з дапамогай паўтору і распаўсяджвання парапінання, у другім – парцэляцыі, што прыводзіць да выдзялення аб'екта парапінання.

У. Караткевіч выкарыстоўвае прыём парцэляцыі, калі функцыянальным аналагам сказа становіцца не кампаратыўнае звязо, а ўсё парапінанне: «*Толькі ягоны позірк не выказваў ні чакання, ні іроніі, ні пакут, а быў просты, ветліва адданы позірк. Просты, як вольнае неба над гэтай ракой*» (К-сы-1, 151), «*У яго ж за вонкавай кволасцю сіла. Ды гнуткая, як сталёвы прут, сціснутая, як спружына*» (ЧзА, 254); «*Маленькая, нібы разетка, з амаль нявыражанымі прамяніямі, як ордэнская зорка, зеленаватая з аранжавымі плямамі. Вялізныя, як талерка, каралавага колеру*» (Чаз, 255).

АП у прозе У. Караткевіча выконваюць характарызальнную функцыю і распаўсяджаюць прыметную кваліфікацыю суб'екта парапінання, выяўляюць яго шматпрыметнасць і асацыятыўную парадыгму кампаратыўнасці. Дэтэрмінацыя прыметніка па прычыне яго спецыфікі больш статычная ў плане вобразнасці, чым у ВП. Парапінальныя звароты – самая распаўсядженая форма арганізацыі АП (парушэнне такой заканамернасці назіраецца ў ірэальных парапінаннях). Ад'ектыўнасць прыкампаратыўнай часткі парапінанняў пры ўздзеянні на кампаратыўную канструкцыю надае ёй якаснасць і ацэнасць. Як правіла, у прозе пісьменніка парапінаннем распаўсяджаюцца поўныя прыметнікі, у складзе простага сказа парапінальны зварот выконвае функцыю азначэння.

АП перадаюцца пісьменнікам у некаторых выпадках з напластаваннем эпітэтаў: «*Ён быў голы, як бізун, а цяпер ён кароль*» (Цыг, 79). Матыў выкарыстання эпітэта голы тлумачыцца аналагам «матэрыяльна незабяспечаны», парапінальны зварот у некаторай ступені таўталагічна ўдакладняе характарыстыку. У іншых выпадках у рамках мікракантэксту АП можа трансфармавацца ў антанамазію, калі назва прадмета ўжываецца ў функцыі называння чалавека. Напрыклад: «...*У суправаджэнні худога, як бізун, маладога чалавека з яўна халуйскім тварам. Бізун пяшчотна прыціскаў яе локцік*» (Дзп, 296). З умоў стварэння тропа відаць, што словаформа *бізун* мае неадназначнае ўживанне. У першым прыкладзе аналаг тропа – характарыстыка маёmacі чалавека, у другім – негатыўная ацэнка зневісці. Выкарыстанне лексемы ў розных маўленчых сітуацыях яшчэ раз сведчыць аб tym, што магчымасці выбару сем, па якіх аб'ядноўваюцца прадметы трапеічна, шырокія. На гэтым засяроджваў увагу В. У. Вінаградаў, калі вызначаў уживанне слова як толькі магчымае прымененне аднаго са значэнняў слова, часам вельмі індывідуальнае, часам больш ці менш распаўсяджанае. Уживанне не раўназначна са значэннем, і ў ім уточнена шмат сэнсавых магчымасцей слова.

Умоўныя скарачэнні: *Дзікае паляванне карала Стака // 3 вякоў мінульых. Мн., 1978 (Дзп); Каласы пад сярпом тваім. Мн., 1968. Кн. 1 (К-сы-1), Мн., 1981. Кн. 2 (К-сы-2); Сівая легенда // 3 вякоў мінульых. Мн., 1978 (Сів); Цыганскі кароль // 3 вякоў мінульых. Мн., 1978 (Цыг); Чазенія // Выбр. творы: у 2 т. Мн., 1980 (Чаз); Чорны замак Альшанскі. Мн., 1983 (ЧзА).*